

РИЗИКИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА СПОЖИВАННЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У даному дослідженні автором запропоновано аналіз специфічних особливостей суспільства споживання; особливий акцент робиться на співвідношенні цього поняття із проблематикою авторитарного підкорення особи владному впливу. Надані рекомендації з уникнення ризиків формування суспільства споживання у сучасній Україні.

Ключові слова: авторитарне підкорення, владний вплив, суспільство споживання, сучасна Україна.

В данном исследовании автором предложен анализ специфических особенностей общества потребления; особый акцент сделан на соотношении этого понятия с проблематикой авторитарного подчинения личности властному влиянию. Даны рекомендации по избеганию риска формирования общества потребления в современной Украине.

Ключевые слова: авторитарное подчинение, властное влияние, общество потребления, современная Украина.

In this research the analysis of the characteristic features of the consumer society is suggested by the author; the main stress is done on the correlation of this concept with the problems of person's authoritarian subjection to the authority influence. The recommendations about the avoiding of the risks of the consumer society in modern Ukraine are done.

Key words: authoritarian subjection, authority influence, the totalitarian consumer society, modern Ukraine.

XX століття стало століттям бурхливого прогресу та інтенсивних змін у розвитку людства, що не могло не призвести до трансформації світогляду особи та вплинуло на її відчуття свого місця в оновленому світі. Відтак інтерес до проблем підкорення особи владному впливу виник перед Другою світовою війною у зв'язку з виходом на політичну арену тоталітарних режимів, однією з цілей яких було повне і беззастережне підкорення людей владі. Поява даних режимів та виникнення нових, змінених умов існування людини в країнах капіталістичного Заходу, привели ряд дослідників до висновку про наявність у людини схильності підкорятися авторитету влади; встало також питання про чинники, що впливають на ступінь підкорення владі.

Специфіка прояву авторитарного підкорення є, на думку автора, відмінною в умовах так званих демократичних та тоталітарних режимів, що відповідним чином проявляється у роботах західних дослідників. Ми пропонуємо інтерпретувати один з типів як гомогенізоване суспільство споживання, до якого віднесемо країни Західної Європи та США 30-70-х років XX століття. Аналіз зв'язку феномена підкорення особи владному впливу із концептом суспільства споживання та проєкції елементів його специфіки на реалії сучасної України являє собою основну проблему дослідження даної статті.

Вивченням даної проблематики займалися різні дослідники, проте в даному випадку нас цікавлять саме праці М. Фезерстоуна [8], Ж. Бодрійяра [2],

Е. Фромма [10], які і стали основною джерельною базою для аналізу питань, поставлених у статті. Серед вітчизняних дослідників, які започаткували критичний аналіз даної проблеми, можна назвати, перш за все, Є. Головаху [3; 4] та Л. Левченко [6], тоді як закордоном ці питання розглядалися в даному аспекті Дж. Беннетом [13] та Д. Мартіндейлом [14].

Метою статті є визначення специфіки розгляду феномена суспільства споживання в західній політичній думці в контексті підкорення особи владному впливу.

Варто зауважити, що у даній статті акцент робиться саме на кореляції основних рис суспільства споживання із сучасними українськими реаліями.

В умовах демократичних режимів, отримавши відносну незалежність, позбувшись будь-якого домінуючого впливу, людина нарешті опиняється наодинці з собою і не розуміє, що саме робити з отриманою свободою. Не знаходячи адекватної відповіді, вона звертається до її пошуку у зовнішньому світі і прагне знайти нову силу для того, щоб зняти з себе цей тягар відповідальності та необхідності дійсно приймати рішення, – силу, якій можна знову підкоритися і позбутися тим самим неочікуваних проблем із власною свободою. Класики теорії суспільства споживання наголошують, що, шукаючи орієнтири у соціально-політичному житті, особистість знаходить їх, перш за все, у злитті з масою (процес гомогенізації) та у підміні істинної громадсько-політичної активності й особистої самореалізації консьюмеризмом (соціальним споживацтвом).

Для створення більш повного уявлення про дану теорію, автор пропонує зробити короткий огляд трактувань феномена суспільства споживання в суспільно-політичній думці ХХ століття.

М. Фезерстоун зазначає, що за допомогою споживання людина отримує можливість самовираження й знаходження ідентичності [8, с. 6]. С. Майлз вважає, що споживацтво підвищує значущість споживання у повсякденному житті людей, воно стає для людини одним зі способів конструювання свого «Я», і в якості одного з найважливіших мотивів споживання виступає прагнення людини до самореалізації, самоактуалізації. Предметом розгляду Ж. Бодрійяра є знакове споживання, що виступає кодом, мовою спілкування між людьми. Він визначає споживання як соціальний процес, основний у соціокультурній діяльності сучасного буржуазного суспільства [2, с. 36]. Е. Фромм вважає, що споживанню властиві суперечливі характеристики: з одного боку, воно послаблює відчуття тривоги та занепокоєння, оскільки те, що людина має, не може бути у неї відібране; але з іншого боку, воно змушує її споживати все більше і більше, тому що всяке споживання незабаром перестає приносити задоволення [10, с. 11].

В цілому, прихильники традиційних теорій «масового суспільства споживання», намагаючись осмислити соціальні зміни, викликані науково-технічною революцією (поява засобів масової інформації, розгортання соціальних масових рухів, бурхливий розвиток науки і техніки, зміна соціальної структури населення), що відбуваються у світі, негативні наслідки «масовізації» буржуазного суспільства вбачають саме в розвитку науки і техніки, масового промислового виробництва, появі нових засобів масової комунікації, що розглядаються зовні і всупереч певному соціальному ладу, в умовах якого вони функціонують [1, с. 7-8].

Ряд дослідників сходяться на думці, що характерними для суспільства споживання є узгодженість [11, с. 36-37], однорідність та однаковість [14, с. 255], «стирання» відмінностей між рівнем доходу, «типом споживання» різних класів [1, с. 133], атомізація споживаючих індивідів [2, с. 115], широке розповсюдження масової культури як чинника гомогенізації [13, с. 605], культурна стандартизація [12, с. 178] тощо.

На думку одного з класиків західної суспільно-політичної думки Ж. Бодрійяра, суспільство споживання – це також суспільство навчання споживанню, соціального дресирування в споживанні, тобто новий і специфічний спосіб соціалізації, що з'явився у зв'язку з виникненням нових продуктивних сил і монополістичним перевлаштуванням економічної системи з високою продуктивністю [2, с. 111]. Тобто споживання є активною і колективною поведінкою, воно є примусом, мораллю, інститутом. Воно включає всю систему цінностей разом з функцією інтеграції групи і соціального контролю, що належить їй.

Автор прагне зауважити, що дані положення є актуальними для сучасного етапу розвитку України. Адже у нашій країні поглиблюється політичне відчуження, що виникає внаслідок різного розуміння природи і принципів здійснення влади, носієм якої є держава. Практичним виявленням цього відчуження стає обмеження свободи людей, поглиблення соціаль-

ного та економічного розшарування, створення політично-економічних привілеїв для окремих олігархічних груп. Зменшення негативних наслідків політичного відчуження можливе за умови демократизації, пробудження істинної соціальної активності, забезпечення справжньої, а не декларованої рівності всіх перед законом.

Актуальність даних положень підтверджується значною кількістю наукових досліджень з проблем відчуження, амбівалентності тощо [4; 6; 7 та ін.]; появою художніх творів, присвячених кризі суспільно-політичної самореалізації та самовизначення особи у сучасному суспільстві. У якості прикладу можна навести перший прозовий роман класика української літератури Л. Костенко [5], у якому центральними проблемами є розгляд стандартизації та уніфікації сучасного суспільно-політичного життя [5, с. 9], надмірного тиску інформатизації й маніпулятивного впливу ЗМІ [5, с. 13], омасовлення [5, с. 113] і соціально-політичної деперсоналізації й невпевненості та прагнення до позбавлення від відповідальності [5, с. 287-288].

Здобувач погоджується з думкою ряду вчених [3; 4; 6 та ін.], що специфічною соціопатією в умовах посттоталітарного розвитку суспільства є амбівалентність (подвійність) свідомості з конформно-нігілістичною спрямованістю. Специфіка посттоталітарної амбівалентності проявляється у масовій й індивідуальній свідомості: взаємовиключаючі ціннісно-нормативні підсистеми співіснують як погоджені елементи єдиного типу свідомості й емоційного відношення до соціальної дійсності; суперечливі системи цінностей, характерні не для різних соціальних груп, а фактично для кожної з великих соціальних груп; амбівалентність проявляється в суперечливих сполученнях демократичних цінностей-цілей соціальних перетворень і тоталітарних цінностей-засобів реалізації демократичних ідей [3, с. 133].

Враховуючи й той факт, що згідно з соціологічними опитуваннями, характерними для самовідчуження українців є незадоволеність, пасивність, невизначеність, невпевненість й песимізм [4, с. 16, 35, 43, 44], можна говорити про можливість порівняння деяких специфічних моментів суспільства споживання із сучасною Україною.

Таким чином, задля мінімізації негативного впливу згаданих вище чинників, пропонуємо представити рекомендації щодо перетворень та реформ за декількома ключовими сферами його життєдіяльності.

І. Політична сфера (*політична підсистема* включає в себе всі форми прийняття рішень, визначає колективні цілі і забезпечує мобілізацію ресурсів для їх досягнення (*функція взаємозобов'язання*):

- вироблення більш ефективного механізму функціонування опозиції: удосконалення проекту та прийняття Закону України «Про опозицію»; законодавче закріплення існування Тиньового Кабінету, **обов'язком** якого є опонувати чинному уряду;

- оптимальний політичний устрій – активна демократія участі, а не суспільство спостерігачів, що реалізується шляхом регулярного проведення референдумів, плебісцитів, Internet-опитувань;

- механізми запровадження прийняття рішень та контроль (запити громадян, мажоритарна виборча система, що має обов'язково передбачати регулярні

звіти депутатів та можливість їх дострокового відкликання);

- гарантія реалізації обраного рішення (відкритість та публічність механізмів запровадження рішення; прозорість підрахунків результатів референдумів (*on-line*));

- зменшення ступеня формалізації та відчуженого (бюрократичного) характеру управління: необхідно забезпечити безпеку індивідів у тому значенні, щоб вони не залежали від бюрократичного апарату в задоволенні своїх основних потреб; мінімізація негативних сторін бюрократії – скорочення паперообігу, зменшення кількості контролюючих та дозвільних інстанцій з тотожних питань тощо;

- наявність адекватної інформації (ефективна система розповсюдження інформації – об'єктивність та доступність, безкоштовна доставка інформаційних джерел до адресата (Internet, друкований вигляд, електронні ЗМІ – спеціальні статистичні канали, звіти тощо); переорієнтація способу подання інформації у ЗМІ – відмова від одновимірності, маніпулятивності), громадське фінансування ЗМІ; дотримання виконання Закону України від 13.01.2011 року «Про доступ до публічної інформації», який визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом, та інформації, що становить суспільний інтерес.

Прийняття рішень і їх корекція здійснюватимуться з урахуванням результатів попередніх дій і на основі інформації про становище у суспільстві і про відстань, яка залишилася до мети;

Таким чином, політична система має функціонувати на засадах демократичності, солідарності (активної участі), об'єктивності, врахування думки меншості, відкритості та доступності інформації. Лише втілення цих засад у життя дозволить дійсно перетворити політику на «мистецтво можливого» та зробити її лейтмотивом поліпшення життя громадян держави.

II. Економічна сфера (*економічна підсистема* відіграє роль поєднуючої ланки між суспільством і природою (*функція адаптації*):

- поєднання загального планування з високим ступенем децентралізації, коли функції управління надаються не державі, а невеликим районам, що призводить до більш конкретної (персоніфікованої) відповідальності та ефективного контролю; участь простих громадян у процесі ухвалення рішень;

- профспілки беруть участь у тристоронніх переговорах із капіталом та державою, захищаючи інтереси працівників;

- реальне забезпечення прожиткового мінімуму та приведення у відповідність з ним пенсій, заробітних плат та допомог – створення таких умов для роботи, за яких основною мотивацією було б духовне, а не матеріальне збагачення працюючого (потреби у престижі та самореалізації за пірамідою А. Маслоу).

Отже, для оптимізації функціонування економічної сфери необхідно створити міцну основу для забезпечення базових матеріальних потреб особи та за рахунок децентралізації дати більші можливості розвитку регіонам та районам на місцях.

III. Соціально-гуманітарна сфера (*соціетальна підсистема* підтримує спосіб життя, що утвердився, і включає в себе всі інститути соціального контролю – від законів до неформальних правил (*функція інтеграції*):

- забезпечення соціальних гарантій (розрахунок прожиткового мінімуму / «споживчого кошику» на випадок повної або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття тощо); створення діючої системи добровільного державного соціального та медичного страхування;

- введення у загальноосвітню систему предметів циклу «Основи здорового суспільства» та «Етика споживання» (з метою виховання здорового споживання – перестати компенсувати нереалізованість в інших сферах за рахунок «консьюмеризму»; виключити споживацьку інтерпретацію світу);

- подальший прогрес науки і в той же час запобігання небезпеки зловживання практичними вживаннями наукових досягнень.

Таким чином, варто зауважити, що соціально-гуманітарна сфера має зазнати важливих трансформацій, зокрема, в освітній галузі з метою виховання підростаючого покоління, внаслідок чого у майбутньому має бути мінімізована значна кількість проблем особистісно-мотиваційного характеру. В той же час надійні соціальні гарантії створять сприятливі умови для самореалізації особистості у професійній діяльності та інших сферах.

IV. Сфера культури (*підсистема соціалізації* (культурна) дозволяє включити людину в існуючу культурну систему і містить у собі культуру, релігію, родину і школу (*функція стійкості і самозбереження*):

- мінімізація масових тенденцій у сучасній культурі, етнокультурного знеособлення, проявів аксіологічної кризи шляхом відновлення популярності класичного мистецтва, музики, театру (проведення днів «відкритих дверей» у музеях, філармоніях; встановлення визначених днів із вільним входом на виставки, до театрів тощо);

- рекомендоване виховання у класичних традиціях (музика, мистецтво, театр) підростаючого покоління (починаючи з дошкільних закладів);

- відновлення національних традицій, підкреслення самобутності та неповторності кожної особистості.

Таким чином, сфера культури має зазнати змін, які несуть найбільш довгостроковий характер, оскільки ці трансформації мають відбуватися поступово і, перш за все, на рівні індивідуальної свідомості, а не завдяки владним директивам. Варто врахувати, що подолання негативних наслідків деперсоналізації особистості, одновимірності та масового характеру поведінки і реакцій, абсолютно неможливе без перетворень культурно-духовного буття особи.

У якості *висновку* можна зауважити, що глибоке пізнання сутності явищ деперсоналізації та прагнення до підкорення особи владному впливу дає можливість сформулювати оптимальну теоретичну модель гармонійного розвитку суспільства, яка б створювала рівні можливості у реальному задоволенні суспільно-політичних інтересів та потреб у самореалізації й статусно-престижному задоволенні.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що для сучасного українського суспільства характерними є наступні специфічні риси суспільства споживання: стандарти-

зація та уніфікація сучасного суспільно-політичного життя, надмірний тиск інформатизації й маніпулятивного впливу ЗМІ, атомізація споживаючих індивідів, широке розповсюдження масової культури як чинника гомогенізації, культурна стандартизація, омасовлення, соціально-політична деперсоналізація й невпевненість,

прагнення до позбавлення від відповідальності. Це дозволяє нам говорити про актуальність та необхідність розробки конкретних практичних рекомендацій для мінімізації негативного впливу даних чинників, у чому ми і бачимо перспективи подальшого дослідження даної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобровский В. С. Теория «массового общества» на службе американского империализма / В. С. Бобровский. – Мн., «Наука и техника», 1973. – 176 с. (АН БССР, Ин-т философии и права).
2. Бодрийяр Жан Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской. – М. : Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с. – (Мыслители XX века).
3. Головаха Е. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е. Головаха, Н. Панина. – К. : Абрис, 1994. – 215 с.
4. Головаха Є. І. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг / Є. І. Головаха, Н. В. Панина. – К. : ІС НАНУ, 2008. – 85 с.
5. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. – (Перлини сучасної літератури).
6. Левченко Л. О. Тенденції розвитку масової політичної свідомості в сучасній Україні : автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук : спец. 23.00.02 / Л. О. Левченко. – Київ, 2002. – 22 с.
7. Льовкіна О. Г. Проблема відчуження в соціальній філософії Франкфуртської школи (спроба осмислення в контексті глобалістики) : дис ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Льовкіна Олена Геннадіївна АПН України; Інститут вищої освіти. / О. Г. Льовкіна. – К., 2003. – 211 арк.
8. Погосян В. А. К критике философских концепций Франкфуртской школы / В. А. Погосян. – Ереван, 1979. – 82 с. – (АН Армянской ССР. Институт философии и права).
9. Солдатенко И. Процесс потребления в современной России: мифы и реали / И. Солдатенко // Власть. – 2007. – № 4. – С. 35–38.
10. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм ; пер. с англ. Войскунской Н., Каменкович И., Комаровой Е. и др. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000. – 448 с.
11. «America as a Mass Society», ed. by P. Olson. – N. Y., 1963. – 371 p.
12. AMSR, vol. 27. – № 1, 1962. – P. 28; vol. 29. – № 2, 1961. – P. 30.
13. Bennet J. W. and Tumin M. M. Social life / J. W. Bennet and M. M. Tumin. – N. Y., 1949. – 298 p.
14. Martindale D. American Society / D. Martindale. – N. Y., 1960. – 325 p.

Рецензенти: **Колісниченко А. І.**, д.і.н, професор;
Славко Т. О., к.політ.н., доцент.

© Соловійова А. С., 2012

Дата надходження статті до редколегії 08.05.2012 р.

СОЛОВІЙОВА Анна Сергіївна – старший викладач кафедри політичних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: феномен авторитарного підкорення владному впливу; конформність та деперсоналізація; трансформація ціннісних орієнтацій особистості.